

РЕФОРМИ СОЛОНА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДІОГЕНА ЛАЕРТСЬКОГО

У статті на основі трактату Діогена Лаертського «Про життя, вчення та висловлювання античних філософів» розкривається основний зміст соціально-політичних реформ, здійснених афінським правителем Солонем, аналізуються проблеми становлення, розвитку і занепаду грецької демократії.

Ключові слова: Діоген Лаертський, Солон, закони Солона, політична влада, демократія, олігархія, врядування.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в соціально-політичному житті України, формування політичного і громадянського суспільства посилюють інтерес дослідників до теоретичних проблем демократії. В гості до суспільствознавчої науки, як образно зазначає П. Бергер [1, с. 3], ведуть двоє дверей: підручники і оригінальні тексти видатних мислителів. Таким текстом, зокрема, є трактат грецького філософа Діогена Лаертського (Діогена Лаерція) «Про життя, вчення та висловлювання знаменитих філософів», у якому вміщені досить цікаві сюжети про діяльність видатного афінського реформатора Солона (біля 638-559 рр. до н.е.) [2]. На думку Аристотеля, саме з реформ Солона розпочалася грецька демократія [3, с. 85]. Філософ мав на увазі встановлення Солонем народного контролю над судом. Як відомо, остаточно демократія утвердилася в часи Перикла (його конституція з'явилася в останні роки шостого століття до нашої ери). Та від часів Солона проблеми афінської внутрішньої політики залишалися незмінними, що було зумовлено причинами суто економічного характеру — постійною боротьбою між аристократами, що виражали волю старовинних знатних сімей, у власності яких перебувала земля, і демократами, які відстоювали інтереси зовнішньої торгівлі й прагнули поширювати владу Афін на моря.

Фундаментальні причини негараздів у грецькому правлінні Платон вбачав у розбіжності інтересів багатих і бідних верств населення. Про постійне протистояння олігархів і демосу неодноразово говорив Аристотель. І хоча філософ не був прихильником демократичної форми врядування, у порівнянні демократії та олігархії віддавав перевагу першій. «Як би там не було, — зазначав він, — демократичний устрій є великою безпекою і не так часто веде за собою внутрішнє збурення, як устрій олігархічний. В олігархії криються зародки подвійного роду чвар: міжусобні безладдя олігархів і, крім того, їх чвари з народом, у демократіях,

у свою чергу, трапляється лише один вид обурення — саме обурення проти олігархів; сам проти себе народ — і це слід підкреслити — бунтувати не буде» [6, с. 119].

Варто зазначити, що становлення нової політичної системи в Україні також відбувається в напруженій боротьбі різних політичних сил, яка чітко окреслює розбіжності інтересів багатих і бідних верств населення, олігархії і демократії, що посилює актуальність досліджуваної проблеми.

Метою цієї статті є з'ясування (на основі трактату Діогена Лаертського «Про життя, вчення та висловлювання знаменитих філософів») суті та значення законів Солона для становлення афінського демократичного суспільства, а також причин його заміни тиранічною формою правління. Водночас автор, виходячи з конкретної практики та історичного досвіду, намагається аналізувати проблеми утвердження демократії в сучасній Україні.

У вступному слові до названої праці Діогена Лаертського, підготовленому відомим російським філософом А. Ф. Лосевим, зазначається, що даний трактат не можна вважати систематизованим філософським дослідженням, позаяк події в ньому подеколи висвітлюються плутано, без чіткої хронології, не говорячи вже про послідовний історизм. Та попри це кожен дослідник, розгорнувши книгу і занурившись у життя, описане Діогеном Лаертським, переживе справжнє задоволення. За словами А. Ф. Лосева, після цього можна лише дивуватися, наскільки новоєвропейські дослідники античної філософії далекі від самого духу і стилю античного мислення, незважаючи на свою безперечну перевагу в методах послідовно-історичного чи систематично-логічного викладу філософії стародавніх мислителів [2, с. 5].

За інформацією Діогена Лаертського, Солон був сином Ексеkestида із Саламіна, належав до найвпливовіших людей Афін — займав посаду першого архонта, отже мав широкі уповноваження щодо упорядкування життя полісу. Це була компромісна фігура в афінському політикумі, якій однаково довіряли ворогуючі сторони держави — знать і демос. Суспільство переживало тоді смутний час. Нестабільність уразила всі правила і норми життя. Тому формування ефективного і популярного врядування Солон вважав найвищим покликанням правителя. Оскільки правлячій знаті не можна було повністю довіряти, він підпорядкував усіх, хто здійснював владу, пильному контролю з боку тих, задля кого вони (ясна річ, не завжди сумлінно) робили свою справу. Солон визнавав принцип, за

яким політичні форми не є непорушними, а тому мають пристосовуватися до конкретних чинників.

Здійснення Солоном реформ Діоген Лаертський називає «зняттям з народу важкого тягаря» [2, с. 77]. «Річ у тім, — пише автор трактату, — що чимало афінян позичали гроші під заклад самого себе і відтак через безгрошів'я потрапляли в кабалу» [2, с. 77]. Тому Солон ліквідував приватні й державні борги, заборонив на майбутнє забезпечувати отримання кредиту власною кабалою, відповідно до майнових відмінностей поділив суспільство на чотири класи: пентако момеїмнів, вершників, зевгітів і фетів. Представники перших трьох класів мали право займати державні посади, а фети могли лише брати участь у народних зборах і судах. Багатих, які мали змогу і засоби, щоб нести тягар громадянської служби, Солон наділив владою пропорційно вимогам до їхніх майнових ресурсів. Найбідніші члени суспільства були звільнені від прямих податків. Їх не допускали до службових посад, але їм надавалося право голосу під час вибору суддів із середовища вищих класів та право покликати їх до відповідальності. Реформатор запровадив нову форму демократичної ради (буле), суд присяжних (гелією), до якого міг бути обраний кожен громадянин. Фундаментальною засадою у поміркованій цензовій демократії Солона була гармонія життя, що його спільно ведуть усі її громадяни, рівновага між багатими і бідними, при якій кожен по справедливості одержує йому належне.

Надання права голосу широкому загалу вільних громадян при вирішенні важливих суспільних проблем започаткувало надзвичайно великі зміни. Ця поступка, на думку Лорда Актона, «заманіфестувала ідею, що людина повинна мати голос у виборах тих, чийї порядності й мудрості вона змушена довірити свою долю, сім'ю і життя. Ця ідея перевернула сторчма поняття людського авторитету, відкривши епоху владарювання морального впливу, коли вся політична влада ставилася в залежність від моральної сили» [5, с. 647-648]. Врядування за угодою вперше в історії прийшло на зміну врядуванню за примусом.

Отже, в основі законів, запроваджених Солоном, лежала ідея про те, що політична влада має бути співмірна із громадянським служінням, Часи, коли обов'язки публічного, як і приватного, життя ототожнювалися з волею богів, минули. Філософія нових законів повчала, що немає вищого закону, ніж той, що виходить від держави.

Діоген Лаертський слушно зауважує, що закони Солона були продиктовані самим життям і стосувалися не лише по-

літичної чи економічної системи суспільства, а й побутових і родинних відносин. Так, згідно з прийнятими правовими актами, дітей, які не опікувалися своїми пристарілими батьками, піддавали безчестю, так само тих, хто розтратив, змарнував нажите батьками майно, покривали всенародною ганьбою. Причому на гульця, облудника, розпусника, що вели аморальний спосіб життя, кожен афінянин мав право подати позов до суду [2, с. 80]. Особливо суворими були закони до злодіїв («чого не поклав, не бери»), яких за скоєний злочин подеколи засуджували до страти. Такої ж участі не могли уникнути й затяті п'яниці [2, с. 80].

Важливо зазначити, що Солон не ідеалізував законів, прийнятих правителями, вважав, що окремі недолугі правові акти не тільки не приносять користі суспільству, а й шкодять йому. Філософ, за словами Діогена Лаертського, зазначав, що «закони схожі на павутиння: якщо в нього попадеться слабкий і легкий, воно його витримає, а якщо великий — то він його порве і вирветься на волю» [2, с. 81]. Тому, крім законного покарання порушників суспільного порядку, необхідний загальнонародний осуд антиправових дій, суворий контроль за роботою судів з боку громадян. У листі до Періандра Солон писав: «Не обряди і законодавці можуть допомогти державі, а лише люди, які ведуть за собою юрбу туди, куди забажають. Якщо вони ведуть її туди, куди потрібно, то й обряди, і закони корисні, а якщо не туди, куди потрібно, то всі вони некорисні. Мої закони і моє законодавство нітрохи не ліпші: ті, що застосовували їх, приносили шкоду суспільству, не перешкодивши Пісистрату прийти до влади, а пересторогам моїм не було віри: більше вірили афіняни його лестошам, аніж моїй правді» [2, с. 83].

Пісистрат, як відомо, узурпував владу при мовчазній згоді афінян. Спочатку він був народним проводирем, затим сам себе поранив і з'явився в суд, заявивши, що зазнав ушкоджень від своїх ворогів. З допомогою хитрощів і обману він домігся, щоб йому дали чотири сотні воїнів, які, врешті, йому й допомогли ліквідувати народну владу. Треба віддати належне Солону: після встановлення тиранії Пісистрата він склав зброю перед радою воєначальників і відплив у Єгипет. «Що ліпше — бути під владою тирана чи під владою народу — нехай кожен із нас розсудить сам, — писав Пісистрату Солон. — Я згоден, що із усіх тиранів ти найкращий, проте повертатись в Афіни, думаю, мені не личить, щоб мене не запідозрили, начебто я, давши афінянам рівноправність і відхиливши можливість стати тираном, тепер повернувся схвалити твої дії» [2, с. 83].

іншому листі — до царя Креза — Солон називає причину, що змусила його залишити Афіни: «Життя мені наймиліше там, де для всіх закони рівні і справедливі» [2, с. 83]. Ясна річ, такої країни він не знайшов, однак так і не погодився жити при тиранічній владі на батьківщині.

Солон піддавав гострій критиці демократів-управлінців, які вступали в зговір з олігархами, боролися за державні посади не для того, щоб прислужитися громаді, а задля власної наживи. Діоген Лаертський наводить таке міркування Солона з цього приводу: «Ті, що прислуговують тиранам, схожі на камінчики при рахунку: так само як камінчик означає то більше число, то менше, так і вони в оточенні тиранів знаходяться то у величі, то у зневазі» [2, с. 81]. Сьогодні можна тільки здогадуватися, чи розумів великий реформатор, що суттєвої різниці немає, під яким гнітом бути — чи то під гнітом меншості, чи під гнітом більшості. Володіння великою владою в обох випадках веде до відчуження від неї народних мас.

Можна сказати, два людських життя вквалися в часовий інтервал між першим визнанням народного впливу на владу, що відбулося при Солоні, і падінням демократичної держави. Афіньська історія того періоду, вважає Лорд Актон, — класичний приклад ризику, на який наражається демократія за винятково сприятливих умов [5, с. 650]. Чому хоробрі, релігійні, патріотично налаштовані афіняни, які не піддавали сумніву фундаментальні закони, звеличивши себе завдяки демократичним інститутам, врешті-решт дали на поталу демократичні завоювання?

Можливо, тому, що тодішня філософія проголошувала, нібито немає вищого закону, ніж той, що виходить від держави? Іншими словами, — тому що законодавець стояв вище закону? Об'єднавши в собі всі гілки влади, громадяни привласнили право чинити все, що їм заманеться. Їх не зв'язувало жодне правило про добре і погане, крім власних уявлень про доцільність. Жодна існуюча сила не могла їх стримувати. Вони навіть прийняли ухвалу, за якою жоден обов'язок їх не обмежував і вони не підлягали ніяким законам, крім установлених ними самими. За таких умов населення Афін перетворилося на тирана. Народне врядування, що започаткувало європейську свободу, піддали критиці наймудріші мислителі античності. За їхніми словами, спроба провадити війну суперечок на ринковій площі привела до занепаду Афін.

Історія дала нам слухний урок: для свободи, справедливості й рівних для всіх законів необхідно, щоб демократія

обмежувала не лише дії олігархів і аристократів, а й спрямовувала у правові межі свої власні дії. Правління народної більшості може бути злом на той самий кшталт, що й правління тирана або олігархів, і з тих самих причин потребує інститутів, які б це правління «захистили від самого себе й оборонили від самовільних революцій настроїв» [5, с. 651].

Можливо, саме тому на запитання, яка форма правління найкраща, Солон свого часу відповів зустрічним запитанням: «Для кого і коли?» [7, с. 629]. Мислитель мав на увазі, що енергію політиків та активної частини громадян спрямовують конкретна країна і конкретна форма життя. Тією мірою, якою існують установлення, переврені суспільним життям, існує й різноманітність форм реальної політики. Саме реальною політикою, врядуванням, а не вивченням безмежної свободи, займалися Платон і Аристотель, які добре бачили руйнівні наслідки хибно спрямованих домагань свободи і дійшли висновку, що краще не домагатися її зовсім, задовольнившись ефективним врядуванням.

В сучасних умовах свобода й ефективне врядування не виключають одне одне. І це зрозуміло: свобода не є засобом якоїсь вищої мети, вона сама — найвища політична мета. Тому свобода вкрай потрібна не заради поміркованого правління, а для гарантій в досягненні найвищих цілей громадянського суспільства і приватного життя. Причому зростання в державі свободи в окремих випадках може уповільнювати прийняття корисного законодавства. Наприклад, римське законодавство було більш просвічене за правління Августа й Антонія, ніж Сенату в часи Помпея. «Благородна душа залюбки віддає перевагу тому, щоб її країна була бідна, слабка й непомітна, але вільна, ніж могутня, заможна та поневолена, — зазначає Лорд Алтон. — Краще бути громадянином окремої спільноти десь в Альпах, якій не світить чинити вплив поза вузькою територією, аніж суб'єктом могутньої автократії, яка охоплює пів-Азії і Європи» [5, с. 651-652]. Дослідник, гадаємо, має рацію, хоча деякі його судження викликають сумнів. Хіба може бути могутньою і заможною поневолена країна? Історія таких не знає.

Упродовж століть античні мислителі, з огляду на дуже незначні гарантії того, що закони держави вирізнятимуться мудрістю і справедливістю, і беручи до уваги, що воля і рішення народовладдя завжди тяжіють до помилок, наполегливо шукали впливові чинники, здатні регулювати соціально-економічні й політичні відносини в державі, брати під контроль свавільне правління — чи то шляхом розосередженням влади, чи через звернення до авторитету, який

вивищувався над усіма правліннями. У цьому сенсі найславетнішим мислителем Греції, в тому числі й Солону, немає в чому дорікнути. Однак ефективних результатів, які б задовольняли всі суспільства, цей пошук поки що не приніс. На думку знову приходиться відповідь Солонна на запитання, яка форма правління найкраща, — «Для кого і коли?»

Історія не повторюється, стверджував Гегель, вона повертається лише у вигляді фарсу, і демократія ніде не застрахована. У наукових статтях, белетристиці, засобах масової інформації відчутне презирство до інститутів вільної держави. У пострадянських країнах, наприклад, демократію затаврували терміном «дерьмократія», маючи на увазі пов'язані з нею бруд, корупцію, криміналізацію і пусту балаканину. Суть суперечок навколо цієї проблеми зводиться до таких запитань: чи слід відстоювати в сучасних умовах ліберальні цінності; чи доцільно сконцентрувати владу в руках однієї політичної сили; як вести себе демократичним силам стосовно влади, яка, законно змінюючи правові норми й процедури, звужує демократію; чи можна поєднати олігархічно-кланове правління з демократією? [8, с. 5].

Зауважимо, що ці питання викликані не лише труднощами реформування соціально-економічної і політичної систем постсоціалістичних країн, а й поглибленням економічної кризи. Ілюзії Френсіса Фукуями щодо досконалості й завершеності нинішнього політичного проекту — парламентської демократії, побудованої на основі економіки вільного ринку, розвіялися, і для мільйонів людей на планеті існуюча система не видається найкращою.

Що ж до України, то тут номінально створено більшість демократичних інституцій, але реально політичний режим працює, виходячи з політичної кон'юнктури. Наявна політична модель успадкована від пострадянського періоду. В результаті політичних псевдореформ суспільство прийшло не до парламентсько-президентської демократії, а до «недопарламентської» [8, с. 4]. Чому? Як мінімум тому, що в Україні досі не створено сучасних парламентських партій європейського зразка, загальнонаціонального парламенту. У Верховній Раді домінує не загальнонаціональне представництво, а корпоративне, регіональне і бізнесове. Особливістю влади є її кримінальність, що має багато складових — насамперед спосіб приватизації, що насправді треба розглядати як спосіб захоплення чи викрадення національного надбання у приватну власність. Дедалі більше виявляє себе феномен берлусконізму, коли в політиці беруть гору спритна гра, соціальна інженерія, цинізм та гроші.

Нарешті, в Україні, як і в часи Солона, не вдалося встановити правил чесної гри між багатими і бідними. Причини гальмування демократичного проекту дуже схожі на ті, що були в грецькому суспільстві. Свого часу, залишаючи назавжди батьківщину, Солон звернувся до земляків з такими словами: «Громадяни афіняни, я розумніший за декого з вас, а за декого і хоробріший: розумніший за тих, хто не розуміє Пісистратового обману, і хоробріший за тих, хто розуміє його, але боїться і мовчить» [2, с. 78]. Якщо перенести це судження на український ґрунт, то можна сказати словами Оксани Пахльовської, що українське суспільство упродовж двох десятиків років піддається впливові популізму, спрямованому на так звану «просту людину», яка «задовольняється порожніми смислами, архаїчними міфологемами, абстрактними обіцянками» [9, с. 21].

Підсумовуючи, зазначимо, що закони, прийняті одним із наймудріших філософів, найпроникливішим політичним генієм античності Солонем, заклали підвалини в розбудову афінської демократії. По суті, це була безкровна й мирна революція, якою завершилася трансформація афінського суспільства, що зробило перший крок на шляху до успіху. Головний напрям розвитку законів було визначено фундаментальним вченням Солона про те, що політична влада має бути співмірною з громадянським служінням. Цей принцип був врахований багатьма країнами, що в наступні віки своїм завданням визначили модернізацію суспільства. Актуальним він є і нині. На жаль, такий підхід недостатньо враховується при здійсненні економічних і політичних реформ в сучасній Україні. Демократія тут ще не стала внутрішньою потребою більшості громадян. Досі не сформована її соціальна база — середній клас. Найсерйознішою загрозою демократичним перетворенням є спроби імітувати хибний досвід деяких пострадянських країн — реалізації нової версії латиноамериканських систем, де формально існують демократичні інститути, але насправді правлять інші структури. За таких умов концентрація влади в одних руках може призвести до стану так званої керованої демократії. Ознаками переходу до такої моделі можуть бути, по-перше, політичні репресії проти опозиції і, по-друге, підконтрольний виборчий процес. Перші сигнали недемократичних трансформацій стали відчутними під час і після виборів до місцевої влади (2010 р.). Які є запобіжники цим трансформаціям? Насамперед, це наявність організованої опозиції, збереження плюралізму в інформаційній сфері, розбудова громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Человек и общество : хрестоматия / под ред. С. А. Макеева. — К. : Ин-т социологии НАН Украины, 1999. — 272 с.
2. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский. — М. : Мысль, 1979. — 620 с.
3. Кирилюк Ф. Історія політології. Підручник для вищих навчальних закладів / Ф. Кирилюк. — К. : Знання України, 2002. — 535 с.
4. Джордж Г. Себайн. Історія політичної думки / Джордж Г. Себайн, Томас Л. Торсон ; переклад з англ. — К. : Основи, 1997. — 838 с.
5. Лорд Актон. Свобода як головна політична цінність / Лорд Актон // Консерватизм. Консервативна традиція політичного мислення від Едмунда Берка до Маргарет Тетчер. — К. : Видавничий дім «Простір», «Смолоסקип», 2008. — С. 644-653.
6. Аристотель. Політика / Аристотель // Політологія. Навчально-методичний комплекс : підручник. — 2-ге вид., перероб. та доп. — К. : Центр навчальної літератури, 2005. — 704 с.
7. Роджер Скратон. Авторитет, відданість, традиція / Роджер Скратон // Консерватизм... — С.621-640.
8. Адам Міхнік. Annus mirabilis / Адам Міхнік // День. — 2010. — 2-3 квітня.
9. Ромашова Н. Як зберегти демократію / Н. Ромашова // День. — 2010. — 15-16 січня.
10. Пахльовська О. Імператив інтелектуального опору / О. Пахльовська // День. — 2010. — 2-3 квітня.

This article, on the basis of Diogenes Laertius' treatise «About life, studies and statements of ancient philosophers», opens up basic maintenance of socio-political reforms carried out by an Athenian ruler Solon.

Key words: Diogenes Laertius, Solon, political authority, governing, democracy, oligarchy, ordering.

Отримано 17.02.11